UDK: 316.624:297.7(575.1)

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA O‘SMIR YOSHLARNI DINIY EKSTREMIZMDAN IJTIMOIY-PSIXOLOGIK HIMOYALASHNING MILLIY-MADANIY XUSUSIYATLARI

Mamatrayimov Jumanazar Mamatmurod o‘g‘li,
Buxoro xalqaro universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Zamonaviy dunyoda diniy ekstremistik va radikal g‘oyalarning yoshlar, xususan, o‘smirlar ongiga ta’sir o‘tkazish xavfi global tahdidlardan biriga aylanib bormoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining xalqaro minbarlardagi chiqishlarida ham ta’kidlanganidek, yoshlarning radikallashuviga yo‘l qo‘ymaslik uchun jamiyat, davlat va ta’lim tizimining birgalikdagi harakatlarini kuchaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. O‘smirlik davri shaxs qadriyatlari tizimi va dunyoqarashi shakllanadigan muhim bosqich bo‘lib, u o‘ziga xos psixologik beqarorlik, identifikatsiya izlanishi va tashqi ta’sirlarga nisbatan yuqori sezuvchanlik bilan tavsiflanadi. Ayni shu xususiyatlar o‘smirlarni destruktiv diniy targ‘ibotning potensial nishoniga aylantirishi mumkin.

Shu bilan birga, O‘zbekistonning o‘ziga xos ijtimoiy-madaniy muhiti — mahalla instituti, ko‘p avlodli oilaviy tuzilma, an’anaviy diniy bag‘rikenglik va milliy qadriyatlar tizimi — o‘smirlarni destruktiv g‘oyalardan himoyalashning muhim ijtimoiy-psixologik resurslarini tashkil etadi. Xorijiy tadqiqotlarda ishlab chiqilgan radikallashuv modellari, xususan, F. Moghaddamning “bosqichma-bosqich” (staircase) nazariyasi va K. Makkoli hamda S. Moskalenkoning “ishqalanish” (friction) nazariyasi asosan G‘arb ijtimoiy-madaniy konteksti asosida shakllangan bo‘lib, ularni mahalliy sharoitga to‘g‘ridan-to‘g‘ri tatbiq etish yetarli emas. Shu sababli, mazkur umumnazariy modellarni O‘zbekistonning milliy-madaniy xususiyatlari bilan boyitilgan holda qayta talqin etish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

O‘zbek jamiyatida mahalla instituti nafaqat ma’muriy-hududiy birlik, balki kuchli ijtimoiy nazorat, o‘zaro yordam va norasmiy tarbiyaviy ta’sir mexanizmi sifatida ham namoyon bo‘ladi. Mahalla sharoitida o‘smirning xatti-harakati va ijtimoiy muhiti kattalar nazorati ostida bo‘lib, bu uning notanish shaxslar yoki noma’lum diniy guruhlar bilan nazoratsiz aloqaga kirishish ehtimolini kamaytirishi mumkin. Ko‘p avlodli oila tuzilmasi esa o‘smirga bevosita oilaviy muloqot, kattalar tajribasidan foydalanish va qadriyatlarning avloddan avlodga uzatilishi imkonini beradi. Bu omillar o‘smirning ijtimoiy-psixologik barqarorligini ta’minlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Xorijiy modellarda alohidalashgan va individualistik jamiyat sharoitida shakllangan “yolg‘izlanish” omili radikallashuvning sabablaridan biri sifatida

ko‘rsatilsa, mahalliy jamoaviy-oilaviy tuzilma aynan shu omilning ta’sirini susaytiruvchi tabiiy ijtimoiy-psixologik bufer vazifasini bajarishi mumkin.

O‘zbekistonda tarixan shakllangan diniy bag‘rikenglik an’anasi va dinning milliy ma’naviy-axloqiy meros sifatida idrok etilishi o‘smirlarda sog‘lom diniy dunyoqarashni shakllantirish uchun qulay ijtimoiy-psixologik zamin yaratadi. Ayni paytda, tadqiqotlar o‘smirlarning diniy bilimlarni norasmiy manbalardan, jumladan, nazoratsiz internet-resurslardan olishi diniy savodsizlik hamda tashqi manipulyatsiyaga moyillikni kuchaytirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu sababli, “sog‘lom dindorlik immuniteti” tushunchasi — o‘smirning diniy bilimlarni rasmiy va malakali manbalardan olishi, diniy amaliyotni milliy-madaniy an’analar kontekstida to‘g‘ri idrok etishi — destruktiv g‘oyalarga qarshi ichki ijtimoiy-psixologik himoya mexanizmlaridan biri sifatida talqin qilinishi mumkin.

Umumta’lim maktablaridagi psixologik xizmat, sinf rahbarlari va tarbiyaviy ishlar bo‘yicha mutaxassislar faoliyati o‘smirlarni destruktiv g‘oyalardan himoyalashning institutsional darajadagi muhim bo‘g‘inini tashkil etadi. Biroq amaliyotda maktab psixologlari va o‘qituvchilarning diniy ekstremizm psixologiyasi hamda radikallashuv belgilarini erta aniqlash bo‘yicha maxsus tayyorgarligi yetarli darajada emasligi kuzatiladi. Shu bois, o‘smirlarni destruktiv diniy g‘oyalardan himoyalashning milliy modelini yaratishda xorijiy nazariy yondashuvlarning umumpsixologik mexanizmlarini, ya’ni identifikatsiya inqirozi, guruhga mansublik ehtiyoji va ijtimoiy adolatsizlik hissini mahalliy ijtimoiy-madaniy resurslar — mahalla, oila, an’anaviy bag‘rikenglik va ta’lim tizimi bilan uyg‘unlashtirib qo‘llash maqsadga muvofiqdir.

O‘tkazilgan tahlil natijasida bir qator xulosalarga kelish mumkin. Birinchidan, o‘smirlarni diniy ekstremizmdan ijtimoiy-psixologik himoyalashda xorijiy radikallashuv nazariyalarini mexanik tarzda qo‘llash yetarli emas, ularni mahalliy ijtimoiy-madaniy kontekst bilan boyitish zarur. Ikkinchidan, mahalla va ko‘p avlodli oila instituti, shuningdek, an’anaviy diniy bag‘rikenglik O‘zbekistonning o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik himoya resurslari sifatida ilmiy jihatdan asoslanishi mumkin. Uchinchidan, ta’lim tizimining profilaktik salohiyatini oshirish, xususan, maktab psixologik xizmati xodimlarining radikallashuv psixologiyasi bo‘yicha malakasini oshirish dolzarb amaliy vazifa hisoblanadi. Taklif etilgan yondashuv o‘smirlarni destruktiv diniy g‘oyalardan himoyalash bo‘yicha milliy dasturlar va profilaktik metodikalarni ishlab chiqishda ilmiy-nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Moghaddam F. M. The staircase to terrorism: a psychological exploration // American Psychologist. — 2005. — Vol. 60, № 2. — P. 161–169.

2. McCauley C., Moskalenko S. Friction: How Radicalization Happens to Them and Us. — New York: Oxford University Press, 2011. — 240 p.

3. Shermuxamedov K. A., Karimov J. A. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma’naviy-ma’rifiy asoslari: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati”, 2018. — 176 b.

4. Sultonov A. Diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashdagi O‘zbekistonning xalqaro hamkorligi. — Toshkent: Milliy universitet nashriyoti, 2020.

5. Mirzaxmedov A., O‘rinov O. Yoshlarda dindorlik omili // O‘zMU xabarlari (ACTA NUUz). — 2024. — № 1/10/1. — B. 138–140.